ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 25, 2015, 1

UDK 009 Annales, Ser. hist. sociol., 25, 2015, 1, pp. 1-242, Koper 2015 ISSN1408-5348

ISSN 1408-5348 UDK 009 Letnik 25, leto 2015, številka 1

UREDNIŠKI ODBOR/ *COMITATO DI REDAZIONE/ BOARD OF EDITORS:* Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povolo (IT), Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Tomislav Vignjević, Salvator Žitko

Glavni urednik/*Redattore capo/ Editor in chief:* Darko Darovec

Odgovorni urednik/*Redattore responsabile/Responsible Editor:* Salvator Žitko

Uredniki/*Redattori/Editors:* Mateja Sedmak, Gorazd Bajc

Gostujoči uredniki/*Guest editors:* Špela Verovšek, Matevž Juvančič, Tadeja Zupančič

Tehnična urednica/*Redattore tecnico/ Technical Editor:* Urška Lampe

Prevajalci/*Traduttori/Translators:* Petra Berlot (it., ang., slo)

Oblikovalec/*Progetto grafico/ Graphic design:* Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/*Stampa/Print:* Grafis trade d.o.o.

Izdajatelja/*Editori/Published by:* Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*©

Za izdajatelja/*Per Editore/ Publisher represented by:* Salvator Žitko

Sedež uredništva/*Sede della redazione/ Address of Editorial Board:* SI-6000 Koper/*Capodistria,* Kreljeva/*Via Krelj* 3, tel.: ++386 5 62 73 296, fax 62 73 296; ***e-mail:*** annaleszdjp@gmail.com, ***internet:*** http://www.zdjp.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 05. 2015

Sofinancirajo/*Supporto finanziario/ Financially supported by:* Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS)

Annales - Series historia et sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/*Tiratura/Circulation:* 300 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series historia et sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in*: Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

ANNALES · Ser. hist. sociol. · 25 · 2015 · 1

Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei - Annals for Istrian and Mediterranean Studies

UDK 009 Letnik 25, Koper 2015, številka 1 ISSN 1408-5348

VSEBINA / *INDICE GENERALE / CONTENTS*

Barbara Vodopivec, Jana Šelih & Roko Žarnić: Interdisciplinarna opredelitev prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov 1
Risoluzione interdisciplinare delle priorità di restauro del patrimonio architettonico – il caso dei castelli
Interdisciplinary Determination of Architectural Heritage Restoration Priorities on the Case of Castles

Lucija Ažman Momirski: Primerjava prostorskih prvin pristanišča v Kopru v prvotnih in sodobnih načrtih 19
Waterfront urbani di Capodistria: Confronto tra gli elementi spaziali dei piani originali e quelli attuali per il Porto di Capodistria
A Comparison of Spatial Issues in the Initial and Current Plans for Koper's Port

Boštjan Kerbler: Population Ageing and Urban Space 33
Invecchiamento della popolazione e spazio urbano
Staranje prebivalstva in mestni prostor

Zoran Đukanović & Jelena Živković: Public Art & Public Space Programme: Learning, but Doing! 49
Il programma public art & public space: imparare, ma faciendo!
Public art & public space program: učiti se, pa tudi delati!

Cristian Suau, Boštjan Bugarič & Alenka Fikfak: Urban History, Morphology and Environmental Urban Design of Maritime Spaces in the Old Town of Koper 65
La storia urbana, la morfologia e la progettazione ambientale degli spazi marittimi nel vecchio centro storico di Capodistria
Urbana zgodovina, morfologija in okoljsko urbanistično oblikovanje obmorskega prostora v starem mestnem jedru Kopra

Anja Jutraž & Tadeja Zupančič: Virtualni urbani laboratorij (VuLab) za vključevanje javnosti v načrtovanje urbanega prostora 85
Laboratorio urbano virtuale (VuLab) per includere il pubblico nella pianificazione degli spazi urbani
Virtual Urban Laboratory (VuLab) for Public Participation in Urban Design

Višnja Kukoč & Ilka Čerpes: Split III: razvoj načrta in izgradnja novega mestnega predela Splita po načelih ulice in mešanih rab 103
SPLIT III: Il Piano di sviluppo e la costruzione di una nuova area urbana di Split sui principi della strada e di servizi vari
Split III: The Plan Development and Construction of the New City District of Split After the Principles of the Street and Mix Use

Špela Verovšek, Matevž Juvančič & Tadeja Zupančič: Pristopi k preučevanju in reprezentaciji kvalitet urbanih prostorov 115
Approcci allo studio e alla rappresentazione delle qualità degli spazi urbani
Approaches to research and representation of qualities in urban places

Damjana Gantar: Pričakovanja kmetov o spremembah kulturne krajine na območju občine Idrija 129
Le aspettative degli agricoltori sui cambiamenti del paesaggio culturale nel comune di Idrija
Visions and Attitudes of Farmers Towards Future of Rural and Forest Landscape in Idrija Municipality

Špela Ledinek Lozej: Stanovanjsko-arhitekturne krajine v Vipavski dolini: Družbenozgodovinske okoliščine sprememb mediteranske pokrajine v 50. in 60. letih 20. stoletja 143
Paesaggi di dimore e di architettura nella Valle del Vipacco: le circostanze storiche e sociali all'origine dei cambiamenti legati al paesaggio mediteranno negli anni Cinquanta e Sessanta del Novecento
Dwelling-Architecturescapes in the Vipava Valley: Socio-Historical Conditions of the Changes of the Mediterranean Landscape in the 50s and 60s of the 20th Century

Mateja Sedmak & Maja Zadel: (Mešane) Kulturne identitete: konstrukcija in dekonstrukcija 155
Le identita culturali (miste): costruzione e decostruzione
(Mixed) Cultural Identities: Construction and Dekonstruction

Mirjam Milharčič Hladnik: Kultura mešanosti v nacionalnem in migracijskem kontekstu 171
La cultura della mescolanza nei contesti nazionale e migratorio
A Culture of Mixedness in a National and Migration Context

Marija Jurić Pahor: Od starih k novim imaginarijem pripadanja: nacionalna in etnična identiteta onkraj binarnih o/pozicij 183
Dai vecchi ai nuovi immaginari di appartenenza: L'identita nazionale ed etnica al di la delle op/posizioni binarie
From Old to New Imageries of Affiliation: National and Ethnic Identity Beyond Binary Op/positions

Alenka Janko Spreizer: Metafore mešanja kultur v življenjskih zgodbah migrantov 197
Le metafore della mescolanza di culture nelle storie di vita degli emigrati
Metaphors of Mixing Cultures in Life Stories of Migrants

Marijanca Ajša Vižintin: Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja 211
Riconoscimento di cultura meticcia e identita composita dentro dai confini nazionali
The Recognition of Cultural Mixedness and Hyphenated Identity inside State Borders

Jerneja Umer Kljun: Dojemanje mešane identitete in kodnega preklapljanja med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri 223
La percezione dell'identita mista e della commutazione di codice tra gli appartenenti alla comunita nazionale italiana nell'Istria slovena
Perceptions of Mixed Identities and Codeswitching within the Italian National Minority in Slovenia

Kazalo k slikam na ovitku 235
Indice delle foto di copertina
Index to pictures on the cover

Navodila avtorjem 236
Istruzioni per gli autori 238
Instructions to authors 240

original scientific article
received: 2014-09-25

UDC 719:728.8(497.4)

INTERDISCIPLINARNA OPREDELITEV PRIORITET OBNOVE STAVBNE DEDIŠČINE NA PRIMERU GRADOV

Barbara VODOPIVEC, Jana ŠELIH & Roko ŽARNIĆ
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Jamova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija,
e-mail: barbara.vodopivec@fgg.uni-lj.si

IZVLEČEK

Stavbna dediščina je pomemben element grajenega okolja, identitete in trajnostnega razvoja. V prispevku utemeljujemo tezo, da je večkriterijsko odločanje lahko znanstveno utemeljena pomoč pri določanju prioritet obnovitvenih posegov na stavbni dediščini v primeru, ko število objektov, potrebnih prenove, presega razpoložljiva finančna sredstva. Prikazujemo interdisciplinarno raziskovalno delo, ki je s prekrivanjem metod zgodovinopisja (kritična analiza virov), sociologije (metoda strukturiranega intervjuja) in gradbeništva (večkriterijske metode odločanja, metoda AHP) vodilo do razvoja večkriterijske metode odločanja, opredeljene za stavbno dediščino v slovenskem prostoru. Uporabnost metode preverjamo na primeru srednjeveških gradov, zahtevnost odločanja o posegih pa je prikazana na primeru gradu Turjak.

Ključne besede: ohranjanje kulturne dediščine, stavbna dediščina, konservatorstvo, vrednotenje, večkriterijske metode odločanja, metoda AHP, gradovi

RISOLUZIONE INTERDISCIPLINARE DELLE PRIORITÀ DI RESTAURO DEL PATRIMONIO ARCHITETTONICO – IL CASO DEI CASTELLI

SINTESI

L'eredità architettonica è un elemento importante dell'ambiente costruito, dell'identità e dello sviluppo sostenibile. La relazione presenta i risultati della ricerca che si basa sulla tesi che il processo decisionale, basato su molteplici criteri può essere scientificamente giustificato per la determinazione delle priorità di restauro del patrimonio architettonico, soprattutto quando il numero di strutture da restaurare supera i fondi disponibili. Una ricerca interdisciplinare, in cui il metodo di sovrapposizione della storiografia (analisi critica delle fonti), della sociologia (interviste strutturate) e dell'ingegneria civile (analisi gerarchica, il metodo AHP) ha portato allo sviluppo del metodo decisionale a criteri multipli per quanto riguarda il patrimonio architettonico in Slovenia e nell'Europa Centrale in genere. Il metodo è stato verificato sul caso dei castelli medievali, mentre la complessità del processo decisionale è illustrata sul caso del Castello di Turjak. La ricerca empirica ha confermato che il metodo proposto è adatto per la determinazione delle priorità di restauro del patrimonio architettonico ed ha indicato le linee guida per la ricerca futura in questo campo.

Parole chiave: conservazione del patrimonio culturale, patrimonio architettonico, conservazione, valutazione, metodo decisionale a criteri multipli, analisi gerarchica, metodo AHP, castello

UVOD

»Stavba, ki ni v uporabi, je brez vrednosti« je splošna trditev, ki odraža neusmiljeno logiko pri obnovi objektov. V primeru obnove stavbne dediščine pa je treba to logiko nekoliko prilagoditi. Čeprav je tudi dediščina[1] lahko »uporabna« in s tem tržno zanimiva, v povezavi s turizmom, na primer (ima t.i. *use value*/vrednost uporabe)[2], obstaja vrsta objektov, ki jih želimo ohranjati zlasti ali izključno zaradi njihovega pomena. Takih objektov ni malo, predvsem gre tu za razglašene spomenike državnega ali lokalnega pomena[3], njihova tržno naravnana uporabnost pa ni in ne more biti edino merilo upravičenosti do obnove. Le redko namreč obnovljeni spomenik vrne sredstva, investirana v njegovo obnovo ali pa prinese s svojo praviloma zelo omejeno in specifično dejavnostjo, ki jo pogojuje njegov status, dovolj sredstev za redno oziroma investicijsko vzdrževanje. Še več, zaradi zahtevnosti obnov, ki jo dodatno povečujejo spomeniško varstvene zahteve, zaradi omejitev, ki jih te zahteve predstavljajo za lastnika pri uporabi in dostopnosti objekta in zaradi že omenjenega relativno majhnega tržnega potenciala, se obnove spomenikov financirajo pretežno iz javnih sredstev; bodisi evropskih, državnih ali lokalnih (Ministrstvo za kulturo, 2011). Ker so ta sredstva omejena in ker celotni fond objektov za obnovo, torej stavb, ki jim je bil z razglasitvijo že priznan določen pomen, praviloma presega razpoložljiva sredstva, poleg tega pa naj bi bile odločitve o porabi javnih sredstev transparentne, celovite in konsistentne (ZJN-2, 8. člen; Drury in McPherson, 2008), je nujno določiti prioritete obnov. Z drugimi besedami, upravljavci teh objektov morajo zaradi omejenosti razpoložljivih finančnih sredstev (praviloma javnih) sprejemati utemeljene odločitve, kateri spomenik si najbolj zasluži obnovo.

V ta namen postavljamo hipotezo, ki trdi, da lahko upravljavcem pri tem pomagajo pregledne, znanstveno utemeljene metode odločanja, opredeljene za določen prostor in za določeno zvrst dediščine. Z raziskovalnim delom, ki je predstavljeno v tem prispevku, to hipotezo preverjamo. V prispevku zato utemeljujemo uporabo ter razvijemo večkriterijsko metodo vrednotenja stavbne dediščine, ki ustreza slovenskemu oziroma srednjeevropskemu prostoru. Metodo nato kritično presojamo z vidika upravljavca kot uporabnika takšne metode. Pri tem konceptualno izhajamo iz znanstvene vede konservatorstva, ki nam torej tvori osnovo za opredelitev elementov oziroma kriterijev metode.

V prispevku prikazujemo rezultate interdisciplinarne raziskave, v kateri smo v metodah dela prekrivali metode zgodovinopisja (kritična analiza virov), sociologije (metoda intervjuja, analiza, sinteza) in gradbeništva (večkriterijske metode odločanja, metoda AHP, vizualni pregled stanja objekta, presoja ogroženosti). Prvo poglavje na podlagi konceptualnega, institucionalnega in zakonodajnega razvoja področja ohranjanja dediščine opredeljuje temeljne pojme raziskave (konservatorstvo, stavbna dediščina, vrednotenje). Sledi predstavitev večkriterijske metode odločanja, nato pa prikaz in preveritev uporabe metode na študijskem primeru grajske dediščine v Sloveniji. Izbor študijskega primera je utemeljen z zgodovinskim razvojem slovenskega ozemlja in s stanjem ohranjenosti grajske dediščine, ki je neločljivo povezano z opredelitvijo njene

Slika 1: Grad Rajhenburg v Brestanici, ki dominira okljuku reke Save, je eden najstarejših gradov na ozemlju Slovenije, izpričan v 12. stoletju. Obnovljen je bil leta 2012, stroški obnove slabih 11 milijonov evrov pa so bili črpani pretežno iz evropskih strukturnih skladov. Gre za primer obnove gradu, ki vsebinsko živi zlasti zaradi interesa lokalne skupnosti. Objekt z lego in arhitekturno zasnovo lepo ilustrira definicijo gradu (glej opombo št. 12; foto: Barbara Vodopivec).
Figure 1: Rajhenburg Castle in Brestanica, which dominates the bend of the river Sava, is one of the oldest castles of the Slovenian territory, evidenced in the 12th Century. Castle was renovated in 2012; costs of renovation, almost 11 million Euros were predominately covered from the European structural funds. Castle has a rich programme in particular due to the interest of the local community. Object illustrates definition of castle (see the footnote nr. 12, photo: Barbara Vodopivec).

1 Terminologija v prispevku je usklajena z ZVKD-1.

2 »Kultura ima tako, v pojmovanju kulturne ekonomike, v grobem tri oblike vrednosti: vrednost uporabe oz. klasično tržno vrednost; vrednosti neuporabe, ki jih vrednotijo predvsem študije kontingenčnega vrednotenja; kulturne vrednosti, torej tiste vrednosti, ki jih nek artefakt poseduje ne glede na njegovo mesto v ekonomskem sistemu, vrednosti torej, ki so nekemu kulturnemu objektu inherentne.« (Srakar, 2010, 20).

3 Leta 2012 je bilo število enot nepremične kulturne dediščine, vpisanih v Register nepremične kulturne dediščine 29.304, od tega 299 spomenikov državnega pomena in 7947 spomenikov lokalnega pomena (Ministrstvo za kulturo, 2014, 8).

Slika 2: Grad Rajhenburg v Brestanici, obnova je zahtevala multidisciplinarno sodelovanje umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, arhitektov, arheologov, konservatorjev in drugih ter visoko usposobljenih obrtnikov in demonstrira sodelovanje večih ved pri obnovi objekta (foto: Barbara Vodopivec).
Figure 2: Rajhenburg Castle in Brestanica; renovation required cooperation of art historians, historians, architects, archaeologists, conservations and others, as well as of highly skilled craftsmen, and demonstrates cooperation of multiple disciplines in the renovation of the object (photo: Barbara Vodopivec).

ustrezne funkcije oziroma namembnosti, kar predstavlja enega od temeljnih izzivov spomeniškega varstva (cf. Della Torre, 2012). Zato izberemo kot študijski primer grad Turjak, na katerem ilustriramo zahtevnost vprašanja namembnosti objekta.

Teoretični del raziskave temelji na analizi arhivskih virov (zlasti gradiva arhiva Informacijsko dokumentacijskega centra Ministrstva za kulturo Republike Slovenije – v nadaljevanju INDOK), na analizi periodične publikacije *Varstvo spomenikov* (1948-), na študiji znanstvene literature metod odločanja, ter na študiji izbrane literature, ki omogoča razumevanje zgodovinskega konteksta nastanka in razvoja gradov na Slovenskem (zlasti Stopar, 1977; Stopar, 1983; Stopar, 1986; Kosi, 1998; Štih, 2000; Kos, 2005; Vodopivec, 2007; Kosi, 2009; Štih in Simoniti, 2009; Preinfalk, 2012; Sapač, 2012). V empiričnem delu raziskave uporabimo kot raziskovalno metodo strukturirane intervjuje z izbranimi strokovnjaki, za analizo in vrednotenje rezultatov intervjujev pa uporabo metode AHP (analitični hierarhični proces) s pomočjo programske opreme *Expert Choice* (Expert Choice Inc., 2004; Ishizaka in Labib, 2009).

OPREDELITEV POJMOV

Čeprav že rimski arhitekt Vitruvius v 2000 let starem delu *De Architectura* (Vitruvius, prevod M. H. Morgan, 1960, 195) hvali modrost prednikov, ki so z vernimi zapisi in upodobitvami ohranili spomin na že davno izginule stavbe, velja znanstveno utemeljeno konservatorstvo za relativno mlado vedo. Celovitemu zgodovinskemu razvoju in analizi konceptov in teorije konservatorstva od renesanse dalje lahko sledimo v delu Jukke Jokilehta *A History of Arhitectural Conservation* (Jokilehto, 2005). Avtor postavlja začetek konservatorstva kot znanstvene vede v pozno 19. in v zgodnje 20. stoletje, kot prelomnici pa označuje ustanovitev prvih znanstvenih združenj (*Society for the Protection of Ancient Buildings* – Društvo za zaščito antičnih zgradb, ustanovljeno v Angliji leta 1877 velja za prvo znanstveno združenje s področja obnove stavbne dediščine) in pa »internacionalizacijo« konservatorske misli, ki jo vse od sprejetja Atenske listine leta 1936 označujejo konvencije, deklaracije in priporočila mednarodnih združenj, zlasti Unesca, ICOMOSa, Sveta Evrope in drugih (cf. Jokilehto, 2005).

Del, ki analizirajo sodobne smernice konservatorstva, je več (Appelbaum, 2007; Viñas Muñoz, 2011, na primer), kot temeljni pristop za konceptualno razumevanje področja pa še vedno velja zlasti analiza tekstov posameznih teoretikov konservatorske misli (Price et al., 1996). Z dokončno uveljavitvijo konservatorstva kot znanstvene discipline v 50-tih letih 20. stoletja (leta 1952 začne izhajati revija *Studies in Conservation*, ki velja za prvo mednarodno znanstveno revijo s tega področja), je skokovito narasla količina znanstvenih besedil, ki utemeljujejo pristope in metode vede. Analiza besedil pogosto ponuja vtis, da se konservatorstvo še ni povsem odcepilo od temeljnih ved, ki so se tradicionalno ukvarjale z varstvom spomenikov, zlasti arhitekture, umetnostne zgodovine, arheologije in zgodovine. Razlog gre iskati v dejstvu, da je bilo konservatorstvo sprva specializacija humanističnih in družboslovnih, šele kasneje pa tudi tehničnih in naravoslovnih ved[4]. Poleg tega se je polje konservatorstva v zadnjih desetletjih močno razširilo; v področje se vključujejo vedno novi vidiki, ki jih razumemo pod skupnim imenovalcem t.i. trajnostnega razvoja. Celovita obravnava dediščine in spomenikov mora danes združevati njene materialne (stanje ohranjenosti materialov, konstrukcije, na primer) in nematerialne vidike (pomen, na primer) (Feilden, 2003; Appelbaum, 2007, na primer). Za lažje razumevanje je zato smiselno slediti klasifikaciji Viñas Muñoza, ki polje konservatorstva razdeli v dve področji: konservatorstvo v ožjem pomenu kot fizična aktivnost, povezana neposredno z delom na določenem objektu

4 Konservatorstva na dodiplomski stopnji pri nas ni mogoče študirati, obstajajo pa podiplomske smeri, ki vključujejo vidike konservatorstva (Net-Heritage, 2010).

(Slika 2) in konservatorstvo v širšem pomenu kot vsota različnih aktivnosti, povezanih z ohranjanjem dediščine, ki združuje vidike različnih ved (Viñas Muñoz, 2011). Pri opredelitvi večkriterijske metode vrednotenja stavbne dediščine izhajamo iz konservatorstva v širšem pomenu besede.

Poglobljene študije zgodovine konservatorstva na Slovenskem ni, možno pa se je nasloniti na pregledne prispevke v strokovni publikaciji *Varstvo spomenikov* (Baš, 1955; Komelj, 1976; Peskar, 2008) in na študije posameznih avtorjev (Fister, 1979; Pirkovič, 1993; Delak-Koželj, 2009). Na podlagi literature lahko ocenimo, da je bil razvoj konservatorske teorije konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja usklajen z razvojem na evropski ravni[5]. Med svetovnima vojnama ta razvoj pooseblja zlasti umetnostni zgodovinar France Stele (1886-1972), od leta 1918 do 1938 tudi vodja Spomeniškega urada za Slovenijo. Obdobje po letu 1945 pa zaznamuje institucionalna in normativna podpora spomeniškemu varstvu[6], vendar hkrati tudi zaznaven vpliv takratne oblasti, ki je raziskovanje in strokovne odločitve o ohranjanju kulturne dediščine podrejala takratni politični realnosti: »V prvih letih po prevzemu oblasti so jugoslovanski komunisti v odnosu do znanosti zvesto sledili sovjetskim vzorcem ter znanstveno raziskovanje presojali predvsem z vidika njegove ideološko-politične primernosti in uglašenosti z dialektičnim materializmom. Takoj po vojni je oblast podržavila znanstvene ustanove ter s tem prevzela ne le njihovo financiranje, temveč tudi vzvode nadzora nad njimi, kadrovsko pa se je naslonila na strokovnjake, ki so oblast bodisi podpirali ali se ji vsaj niso zamerili.« (Režek, 2014, 974).

Ohranjanju stavbne dediščine v Sloveniji po letu 1945 lahko sledimo v publikaciji *Varstvo spomenikov* (konservatorska poročila), od 60-tih let dalje pa tudi v delu Maje Črepinšek *Prenova stavbne dediščine v Sloveniji* iz leta 1993 (Črepinšek, 1993). Avtorica v analizi »spomeniškovarstvene stroke« prikazuje razvoj varstva od varovanja posamezne stavbe v 60-tih letih, preko varovanja stavbne dediščine v 70-tih letih do koncepta varovanja in prenove stavbnega fonda ter celotne krajine kot sestavnega dela gospodarjenja s prostorom v 80-tih letih (Črepinšek, 1993, 69). Avtorica opozarja, da mora dediščina postati del splošnih razvojih politik in preseči ozko institucionalno obravnavo, pogosto vezano celo le na eno osebo, ter da je »v okviru spomeniškovarstvene stroke treba doseči novo razumevanje stavbne ter prostorske dediščine (…).« (Črepinšek, 1993, 70). Novo razumevanje dediščine se je postopno uveljavljalo preko mednarodnih listin in konvencij. Na deklarativni ravni je bilo zaznano, ko je Republika Slovenija leta 1991 skrb za varstvo kulturne dediščine zapisala v ustavo (URS), še posebej intenzivno pa se je Slovenija seznanjala z novo doktrino okoli leta 2004 v povezavi z vstopom v Evropsko Unijo (cf. Grobovšek, 2003).

Normativni in institucionalni okvir t.i. celostnega ohranjanja dediščine (cf. Pirkovič, 1993), je zapisan v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), v spremljajočih podzakonskih aktih (Pravilnik, 2009a; Pravilnik, 2009b; Pravilnik, 2010) in v resoluciji o nacionalnem programu za kulturo (ReNPK14-17). S tem je dano okolje, znotraj katerega je mogoče izvajati varstvo dediščine, vključno z obnovami in odločitvami o prioritetah posegov ter alokaciji javnih sredstev. Eden od osrednjih instrumentov varstva je po tej zakonodaji opredelitev varstvenega režima oziroma razglasitev spomenika. Ta postopek temelji na vrednotenju dediščine.

Vrednotenje je izjemno pomembno in kompleksno področje, ki je po eni strani del strokovno-upravnega postopka razglasitve spomenika (ZVKD-1), po drugi strani pa ena od temeljnih metod znanstvenih ved (zlasti zgodovine, umetnostne zgodovine), ki na podlagi poglobljenih elaboratov ugotavljajo vrednost in pomen določenega objekta (Murovec, 2004). Pri opredelitvi metode, predstavljene v nadaljevanju, govorimo o vrednotenju kot delu upravnega postopka. Razumemo ga kot tisto točko v procesu varstva dediščine, na podlagi katere je mogoče s pomočjo pregledne in znanstveno utemeljene večkriterijske metode, ki združuje vidike tako družboslovno humanističnih kot naravoslovno tehničnih ved, sprejeti odločitev o prioritetah posegov.

OPREDELITEV VEČKRITERIJSKE METODE ODLOČANJA

Pri opredelitvi večkriterijske metode se moramo najprej spopasti z vprašanjem načina opredelitve pomena dediščine oziroma njenega vrednotenja. Vrednotenje in vrednote so predmet znanstvene refleksije že najmanj od začetka 20. stoletja (Price et al., 1996; Mason, 2010, na primer; v Sloveniji zlasti Fister, 1979; Pirkovič, 1993; Hazler, 1999; Delak-Koželj, 2009). V strokovni in znanstveni literaturi zadnjih treh desetletij je mogoče zaslediti dve smeri, ki zagovarjata diametralno nasprotna pristopa.

Prva smer se zavzema za objektivizacijo vrednotenja in uvedbo merljivih, kvantitativnih metod (Ciegis, 2009; Fister, 1975; Bosiljkov, 2010, na primer)[7]. Argumente išče v dejstvu, da je ohranjanje dediščine zaradi njenega

5 Kot pomembne prelomnice lahko izpostavimo: ustanovitev Cesarsko-kraljeve komisije na Dunaju leta 1850 (*Kaiserlich-Königliche Central Commission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*), ki je imela poverjenike tudi za Kranjsko.

6 Tu gre zlasti za sprejetje *Odloka Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov*, ki je bil sprejet 27.1.1945 (Odlok, 1945) in za ustanovitev Zavoda za zaščito in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LR Slovenije 27.8.1945, ki je pomenil kontinuiteto predvojnega Spomeniškega urada za Slovenijo (cf. Hoyer, 1998).

7 Tovrstni pristopi praviloma izhajajo iz tehničnih in naravoslovnih ved, pri čemer je poudarjen določen vidik vrednotenja, kot na primer ocena tveganj ali presoja vplivov na okolje (SEA – Strategic Environmental Assessment in EIA – Environmental Impact Assessment) oziroma so povezani z opredelitvijo kazalnikov t.i. trajnostnega razvoja.

pomena v javnem interesu in da so odločevavci dolžni javna sredstva porabljati racionalno ter zlasti pregledno ter dosledno. Številčni rezultati kvantitativnega vrednotenja naj bi ovrgli morebitne sume o subjektivnosti odločitev. Edini dosedanji poskus normativno podprte uveljavitve takšnega vrednotenja pri nas je formula, ki jo določa Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti iz leta 1991 (Pravilnik, 1991).

Druga smer trdi, da je vrednotenje dediščine izjemno kompleksen in nemerljiv proces, ki mora hkrati upoštevati tako vidike različnih ved, področij in smeri kot tudi specifiko posameznih primerov in ga je zato nemogoče zvesti na poenostavljene matematične formule (Price et al., 1996; Appelbaum, 2007, na primer). Vrednotenje mora temeljiti na poglobljenih študijah in elaboratih, subjektivnosti pa se je mogoče izogniti z doslednim spoštovanjem metod ved, ki sodelujejo v procesu. Kriterije opisnega vrednotenja je prvi utemeljil Alois Riegl v začetku 20. stoletja (Riegl, 1903).

Sodobna konservatorska teorija, kot jo opredeljuje Viñas Muñoz in ki jo formalno odslikava, na primer, tudi v Sloveniji ratificirana Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo, sprejeta 27.10.2005 v Faru na Portugalskem (MOKVKDD), na prvi pogled nagiba tehtnico v prid drugemu pristopu k procesu vrednotenja dediščine. Proces namreč postaja z uveljavitvijo t.i. trajnostnih načel ohranjanja dediščine (cf. Mebratu, 1998) vse bolj zapleten. Tu gre zlasti za imperativ vključevanja lokalnega okolja v ohranjanje dediščine, povezovanje naravne in kulturne dediščine (Stenseke, 2009; Skoglund in Svensson, 2010, na primer) ter za težnjo evropskih strateških dokumentov regionalnega razvoja, ki v zameno za evropska sredstva zahtevajo povezovanje ohranjanja s področji, ki naj bi zagotavljala konkurenčnost in gospodarsko rast (Sklepi Sveta Evropske unije, 2014). Sočasno pa družbena realnost, ki morda bolj kot kdajkoli zahteva nadzor in pregled nad porabo javnih sredstev in pa vse močnejša vloga naravoslovja in tehnike (cf. Chapuis et al., 2009a; Chapuis et al., 2009b), ki z nezaupanjem gledata na opisne metode vrednotenja, govorita v prid prvemu pristopu kvantitativnega vrednotenja.

V na videz nerešljivi zanki tako tudi pri ohranjanju dediščine na pomenu vedno bolj pridobivajo metode, ki so se razvile na drugih znanstvenih področjih, kot so

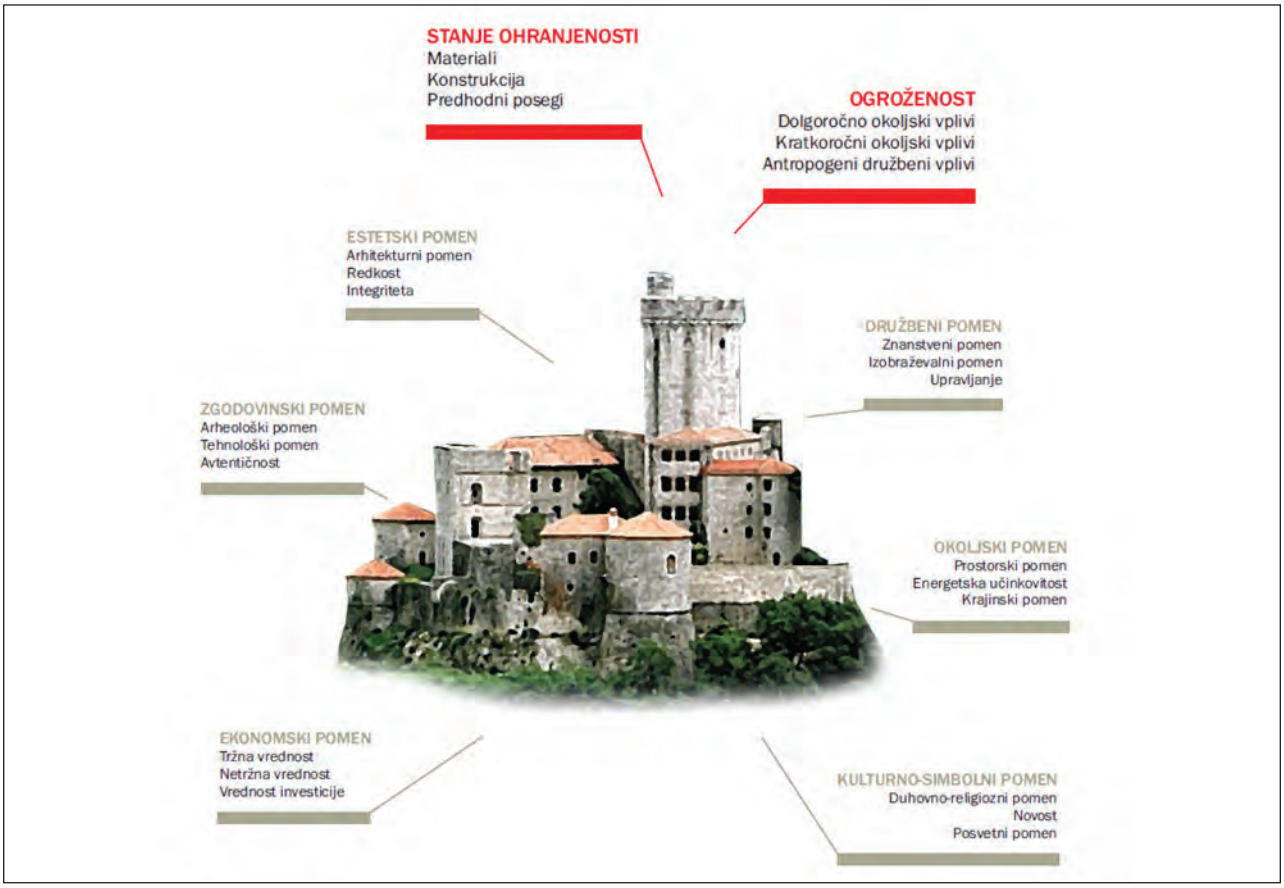

Slika 3: Kriteriji in podkriteriji predlagane metode.
Figure 3: Criteria and subcriteria of the proposed method.

ekonomija, grajeno okolje in varstvo okolja. Le-te, t.im. večkriterijske metode odločanja, ponujajo možnost hkratnega upoštevanja večih merljivih in nemerljivih kriterijev (Šijanec Zavrl et al., 2009, na primer). Rezultati teh metod so kvantitativni, vendar imajo nekatere hkrati tudi vgrajene mehanizme, ki objektivizirajo sicer subjektivne sodbe (Vodopivec et al., 2014). Ena od metod, pogosto uporabljana v raziskavah, ki preizkušajo aplikacijo teh metod na kulturno dediščino, je metoda AHP – *Analytic Hierarchy Process/Analitični hierarhični proces*. Metoda, ki jo je razvil Thomas L. Saaty (Saaty, 1977), temelji na parnih primerjavah vnaprej opredeljenih kriterijev in trdi, da je parno razvrščanje kriterijev po pomembnosti objektivnejše od istočasnega razvrščanja vseh danih kriterijev.

V naslednjem poglavju predstavljamo razvoj večkriterijske metode vrednotenja stavbne dediščine v slovenskem prostoru, pri čemer smo relativno medsebojno pomembnost kriterijev določili z metodo AHP na podlagi strukturiranih intervjujev z izbranimi strokovnjaki. Kljub temu, da takšen pristop neizogibno poenostavlja vidike posameznih ved, na podlagi analize znanstvene literature ocenjujemo, da lahko predstavlja optimalno pomoč pri odločanju o prioritetah obnov dediščine. Ob tem pa je nujno opozoriti, da je treba pred dokončno odločitvijo upoštevati tudi podrobne študije posameznih objektov (Konservatorski načrt in Konservatorski načrt za prenovo, na primer).

PREDSTAVITEV VEČKRITERIJSKEGA DREVESA

Ključni interdisciplinarni izziv pri razvoju metode je opredelitev uporabljenih kriterijev. Da bi lahko kar se da objektivno določili objekte, ki so glede na različne kriterije do obnove najbolj upravičeni, morajo biti kriteriji vrednotenja posameznih skupin stavb oziroma zvrsti dediščine vnaprej jasno določeni. Pri tem je vsebinsko nujno podrobno poznavanje predmeta raziskave (ohranjanje stavbne dediščine), zgodovine in teorije konservatorstva s poudarkom na vrednotenju dediščine, pomena dediščine v slovenskem prostoru in dosedanjega znanstvenega dela na področju razvoja večkriterijskih metod.

Metodologija opredelitve kriterijev, njihova vsebina in oblikovanje kriterijskega drevesa so podrobno opisani v študiji *Opredelitev kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode za oceno prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov v Sloveniji* , kjer so podane tudi definicije posameznih pomenov (Vodopivec, 2012). Kriterijsko drevo (Slika 3) prikazuje razporeditev kriterijev metode. Na podlagi študija relevantne literature in njihove kritične presoje smo določili osem glavnih kriterijev, od katerih smo vsakemu pripisali po tri podkriterije.

Glavni kriteriji vsebinsko niso seštevek njihovih podkriterijev. Vsak glavni kriterij ima svoj pomen, ki ni nujno razviden tudi iz podkriterija. Podkriteriji so določeni in opredeljeni na podlagi kritične vsebinske analize, osredotočene na stavbno dediščino in so kot taki poudarki pomembnih vidikov ohranjanja te zvrsti dediščine. Zato bi bili podkriteriji drugačni, če bi obravnavali drugo zvrst dediščine (kulturno krajino, na primer). Prav to pa je prednost predlaganega modela, saj njegova dvonivojska struktura z glavnimi kriteriji kot univerzalnimi vidiki in podkriteriji kot posebnimi vidiki vsakokratnega predmeta obravnave, omogočajo prilagoditev in uporabo modela tudi za druge zvrsti dediščine.

ŠTUDIJSKI PRIMER: SREDJEVEŠKI GRADOVI NA SLOVENSKEM

Relativno medsebojno pomembnost kriterijev smo določili na primeru srednjeveških gradov v Slovenskem prostoru. Gradove tu razumemo kot "[...] utrjena srednjeveška prebivališča fevdalne gospode na naravno ali umetno zavarovanih lokacijah." (Sapač 2012, 60; Slika 1). Pri izbiri študijskega primera smo izhajali iz relativno velikega števila tovrstnih objektov pri nas, ki ga pogojuje zgodovinski razvoj, iz dejstva, da gre za edino zvrst dediščine z že izdelano umetnostnozgodovinsko topografijo, ki predstavlja bogato bazo podatkov in pa iz možnosti multudisciplinarne interpretacije te zvrsti dediščine (Slika 2). Hkrati grajska dediščina predstavlja skupino stavbne dediščine, pri kateri je vprašanje sedanje funkcije oziroma namembnosti še posebej izpostavljeno (Prelovšek, 2013, na primer).

Register kulturne dediščine vsebuje 29 338 enot dediščine, od tega 70 odstotkov vpisov predstavlja stavbno dediščino. Med njimi je 451 objektov grajske dediščine, od tega je 166 objektov navedenih pod tipološkim geslom »grad« (vir podatkov: Register nepremične kulturne dediščine (Rkd), Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, pridobljeno 29 marca, 2012). Na podlagi Zakona o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini (ZLKSDL) je v lasti Republike Slovenije 26 gradov in dvorcev. Ostali še ohranjeni grajski objekti so bodisi v občinski bodisi v zasebni lasti. V skladu z ZVKD-1 je lastnik dolžan ohranjati in vzdrževati spomenik in ob tem upoštevati predpisani varstveni režim.

Slovenska grajska dediščina je v zadnjih dveh desetletjih intenzivno raziskovana. Zadnja, 24 knjiga topografije gradov, dvorov in dvorcev na Slovenskem je izšla leta 2011 (Sapač, 2011). Topografija, ki sta jo v letih 1990 - 2011 izdelala Ivan Stopar (od knjige 1, ki je izšla leta 1990 do knjige 16, ki je izšla leta 2004) in Igor Sapač (od knjige 17, ki je izšla leta 2005 do zadnje knjige), predstavlja več kot 1300 objektov grajske dediščine. Mnogi opisi se nanašajo na ruševine ali le na omembe v virih, vendar je mnogo objektov še ohranjenih. Ivan Stopar v monografiji *Gradovi na Slovenskem*, ki je izšla leta 1986, predstavlja 90 gradov in dvorcev, ki jih uvršča med reprezentativne ohranjene tovrstne stavbe pri nas; 50 jih je leta 1974 slovenska spomeniška služba razglasila za spomenike prve kategorije (Stopar, 1986).

Tanja Mihalič s soavtorji predstavlja v študiji, posvečeni ekonomskim in upravljavskim vidikom slovenskih

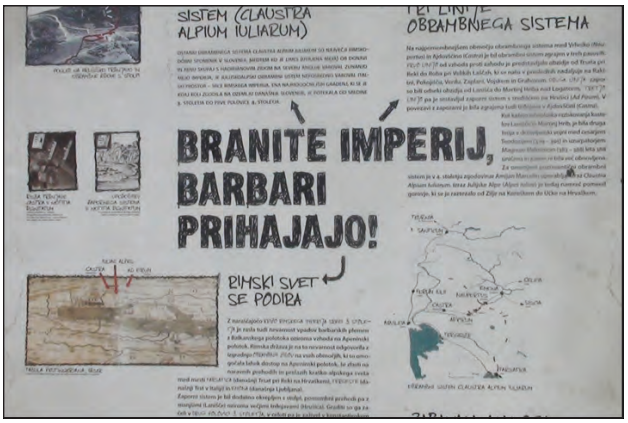

Slika 4: Trdnjava Ad Pirum (Hrušica), del obrambnega sistema Claustra Alpinum Iuliarum. Pojasnjevalna table za obiskovalce (foto: Barbara Vodopivec).
Figure 4: Fortress Ad Pirum (Hrušica), part of the Claustra Alpinum Iuliarum defence system. Explanation board for visitors (photo: Barbara Vodopivec).

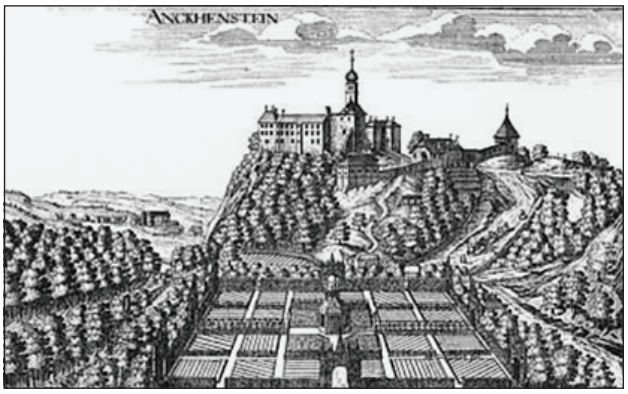

Slika 5: Grad Borl – Anckhenstein, okoli leta 1681, upodobljen z okolico in obdelano zemljo, ki je bila temelj samozadostnega gospodarjenja zemljiškega gospostva (G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1681). Grad, prvič omenjen v 12 stoletju, je postavljen na vzpetino nad reko Dravo nad mestom nekdanjega broda.
Figure 5: Castle Borl – Anckhenstein, around 1681, depicted with the surroundings and cultivated land, which was the foundation of the self-sustaining feudal dominion (G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1681). Castle, first mentioned in the 12th Century, is located on the hill above the Drava River over the former river crossing.

gradov, seznam grajskih objektov s 1182 enotami, od katerih jih 47 uvršča v reprezentativni vzorec ohranjenih gradov (Mihalič, 2000).

Mnoge vidike, pomembne za razumevanje in raziskave grajske dediščine, lahko najdemo v temeljnih raziskavah zgodovinopisja (Štih 2000; Kos 2005; Vodopivec 2007; Kosi 2009; Štih in Simoniti 2009), umetnostne zgodovine (raziskave in interpretacije, ki izhajajo iz primarnih tekstovnih, kartografskih in slikovnih virov, zlasti Georga Matthäusa Vischerja in Janeza Vajkarda Valvasorja), etnologije in antropologije (Hudales in Visočnik, 2005a, 2005b; Jezernik, 2010) in sociologije (Južnič, 1993; Praprotnik, 1999; Pagon in Čepič, 2003). *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* je v zadnjih letih izdal vrsto tematskih številk o grajski dediščini (Preinfalk, 2012, na primer).

Pojav gradov na Slovenskem je tesno povezan z nastankom zgodnjih mestnih naselbin (Kosi, 2009, 41) in je vpet v politično realnost na prelomu prvega tisočletja. V tem času je bil slovenski prostor na obrobju Frankovskega vplivnega območja in je prevzemal obrambo celotne jugovzhodne meje cesarstva; v ta namen so bili postavljeni številni gradovi in utrdbe. Zahvaljujoč svoji legi je bil Slovenski prostor tudi najlažje prehodno območje med celinsko Evropo in Sredozemljem (Štih, 2000, 355) in zato na poti selitvam in vpadom različnih plemen (kot na primer Slovanov; 5., 6. in 7. stoletje, Madžarov; 9., 10. stoletje in od 15. stoletja dalje Turkov). Na obrambno funkcijo slovenskega prostora že v času Rimljanov spominjajo ostanki obrambnega sistema *Claustra Alpunim Iuliarum* iz 4. stoletja (Slika 4).

Veliki turški vpadi v drugi polovici 15. stoletja so bili zadnji vzgib za nastanek utrjenih mest z obzidji in utrditev starejših trdnjav in obrambnih gradov (cf. Stopar, 1977). Doba srednjeveških gradov se je končala do 16. stoletja s spremembo načina bojevanja in z zahtevami po udobnejšem življenju.

Obdobje srednjeveških gradov ima za slovenski prostor dolgoročne posledice. S prvimi gradovi se je na Slovenskem začel uveljavljati družbeno-ekonomski sistem fevdalizem, ki je hkrati pomenil tudi utrditev krščanstva na Slovenskem in je skoraj za tisočletje umestil slovenski prostor v zahodno evropski razvojni koncept (Štih in Simoniti, 2009). To je bil tudi čas vpeljave zgodovinskih procesov kolonizacije, germanizacije, asimilacija staroselskih prebivalcev in fevdalizacije družbe na vseh nivojih. Ti procesi so potekali znotraj zemljiških gospostev, ki so se oblikovali zlasti v drugi polovici 10. in v 11. stoletju in so predstavljali osnovno fevdalno gospodarsko in pravno-upravno enoto. Gradovi kot središče zemljiške posesti in kot samozadostne gospodarske enote so skupaj s pripadajočimi posestmi predstavljali upravno, sodno in vojaško središče, hkrati pa tudi kulturno in izobraževalno ter razvojno žarišče določenega področja (Štih in Simoniti, 2009, 79; Slika 5). Zemljiška odveza je leta 1848 gradovom odvzela zaledje in s tem vir preživetja ter povzročila še danes nepreseženo iskanje njihove nove funkcije.

Zgodovinsko gledano so torej gradovi omogočali vpetost slovenskega prostora v srednjeevropske razvojne tokove in bili nosilci fevdalizma. Čeprav so po eni strani prinašali napredek določenemu področju (uvajanje novih poljedelskih tehnik, knjižnice, šole…), so bili po drugi strani tudi središča in kasneje simboli izkoriščanja in velikih družbenih razlik.

Slika 6: Grad Pišece: obnova gradu iz 13. stoletja se je začela leta 2004. Grad kljub določenim zamislim v času odobritve projekta prenove še nima ustrezne vsebine[8] (foto: Barbara Vodopivec).
Figure 6: Pišece Castle. Renovation of the castle from the 13th Century started in 2004. Despite many ideas from the beginning of the renovation project, castle has no relevant content, yet (photo: Barbara Vodopivec).

Danes daje ravnanje lastnikov (pretežno javnih ustanov) z gradovi dvojni vtis. Na deklarativni ravni dvoma o nujnosti ohranjanj gradov ni, v praksi pa mnogi od njih propadajo ali pa je njihova funkcija neopredeljena. Morda gre razloge iskati v obdobju po letu 1945, ko so mnogi gradovi, ki so še stali, postali zavetje socialno ogroženih in socialno odrinjenih skupin. Le redki so z novo vlogo uspeli preživeti (Brdo –protokolarna funkcija, Bled, Predjama – turizem, na primer). Temeljita študija vzgibov ravnanja z gradovi presega okvire tega prispevka, zato se na tem mestu zadovoljujemo z ugotovitvijo, da je stanje ohranjenosti slovenskih gradov relativno slabo. Po tiskovni konferenci, ki jo je Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo 6. februarja 2013 posvetilo problemu devetih propadajočih grajskih stavb, je namreč Damjan Prelovšek opozoril na dodatnih 23 obnovljenih, vendar praznih grajskih stavb; med njimi Borl in Pišece (Prelovšek, 2013, 46). Dejansko je bilo nekaj gradov v državni lasti v zadnjih letih obnovljenih: Republika Slovenija je obnovila osem gradov in za to v obdobju 2004-2012 namenila več kot 30 milijonov evrov iz nacionalnega proračuna in evropskih skladov. Vendar pa tem gradovom, z redkimi izjemami (Rajhenburg; Slika 1 in Snežnik, na primer) še ni najdena vsebina, ki bi omogočala njihovo ekonomsko vzdržno upravljanje in vzdrževanje (Računsko sodišče Republike Slovenije, 2009; Računsko sodišče Republike Slovenije, 2010; Slika 6).

ŠTUDIJA PRIMERA – GRAD TURJAK

Zahtevnost odločanja o posegih in zlasti opredelitve namembnosti prikazujemo na primeru gradu Turjak.

Grad Turjak, ki se v Registru kulturne dediščine vodi pod enotno številko dediščine (EŠD) 790, je kulturni spomenik državnega pomena (Odlok, 1999; z istim odlokom je za kulturni spomenik državnega pomena razglašeno tudi območje gradu Turjak - EŠD 8774). Obnova gradu kontinuirano poteka od leta 1962, zadnja obsežnejša obnova je bila izvedena v letih 2004-2006.

Ta objekt je že med vojnama veljal za enega najlepših gradov (Slika 7), zaradi vloge v drugi svetovni vojni, ko je bil 13. septembra 1943 razrušen v spopadu med partizani in domobranci (Stopar, 1986, 253), pa je sodil med objekte, katerih obnova ni bila vprašljiva zaradi političnih ali ideoloških razlogov. Kljub temu njegova usoda po letu 1943 odslikuje sicer intenzivno, vendar neučinkovito iskanje ustrezne vsebine in funkcije.

Grad je bil vseskozi po drugi svetovni vojni deležen pozornosti spomeniške službe; Ivan Komelj in Marijan Zadnikar sta med 1946 in 1952 večkrat obiskala grajsko ruševino, opisovala njeno stanje; prvič že 15.4.1946[9], in poudarjala nujnost zaščite ostankov gradu. Pri tem sta se sklicevala zlasti na pomembnost grajske arhitekture, izjemne umetnostnozgodovinske elemente, na pomen gradu v reformacijskem gibanju in na njegov pomen kot »spomenika narodnoosvobodilne borbe zaradi leta 1943 tam izbojevane zmage nad okupatorjevimi pomagači«, kot je, med drugim, zapisano v *Odločbi Zavoda za spomeniško varstvo LRS za razglasitev gradu Turjaka za kulturni spomenik*[10]. Kmalu po razglasitvi je bila na pobudo Zavoda za spomeniško varstvo LRS sklicala seja OLO Kočevje, kjer so razpravljali o ustanovitvi in programu muzeja v Kočevju, katerega »največja in najvažnejša prva spomeniška naloga v okraju Kočevje je zavarovanje gradu Turjak.«[11]

Muzej ni zaživel, zavod pa si je še naprej prizadeval najti ustrezno funkcijo gradu po obnovi. Edo Turnher, ravnatelj Zavoda za spomeniško varstvo LRS, se je v tem kontekstu leta 1959 vprašal: »Ali bi bila obnova gradu gospodarsko utemeljena?«[12] Njegova skepsa je izhajala iz neuspele pobude zavoda leto dni pred tem. Zavod je ponudil sodelovanje Turistični zvezi Slovenije (TZS), saj bi se po mnenju zavoda dalo »po obnovi v gradu poleg drugih prostorov, dobiti tudi kakih 50 sob.«[13] Nekaj kasneje je zavod pozval Svet za zdravstvo in Svet za socialno skrbstvo, ali bi na podlagi »ugodne lege in naravnih

8 Arhiv INDOK, fond Pišece – grad.
9 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Ivan Komelj: Zapiski o službeni poti, 15.4.1946
10 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Odločba Zavoda za spomeniško varstvo LRS z dne 4.8.1952
11 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Zapisnik seje OLO Kočevje, 2.11.1953, zapisnikar Franjo Baš
12 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Rokopis Eda Turnherja, 1959
13 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Dopis zavoda Turistični zvezi Slovenije z dne 22.10.1958

Slika 7: Prispevek o gradu Turjaku »Turjak, naš najlepši grad XVI. stoletja«, Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca, št. 42, 19. oktober 1930 (vir: www.dlib.si).
Figure 7:The contribution on the Turjak Castle »Turjak, our most beautiful castle of the 16th century«, Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca, nr. 42, 19. October 1930 (source: www.dlib.si).

pogojev za rekreacijo utegnil priti ta objekt v poštev za kako zdravstveno ali socialno skrbstveno ustanovo.«[14] TZS je odgovorila z načelno podporo obnovi gradu in njegovi primernosti za turistične namene[15], Svet za socialno skrbstvo pa je zavrnil možnost uporabe gradu za svojo dejavnost: » (…) vsled dosedanje prakse s starimi gradovi, ki neprestano zahtevajo razna vzdrževalna in obnovitvena dela.«[16] Enako odklonilno se je odzval Svet za zdravstvo » (…) ker bi prostori ne bili primerni za adaptacijo v te namene. Razen tega zdravstvena služba ne razpolaga s sredstvi za investicije, ki bi bili potrebni za ureditev te stavbne za namene zdravstva.«[17]

Konec 60-tih in v začetku 70-tih let so prizadevanja za opredelitev ustrezne funkcije gradu ponovno oživela. Na podlagi ogleda gradu 13.1.1967 je arhitektka Špelka Valentinčič-Jurkovič izdelala oceno stanja in predlog ureditve gradu in okolice, iz česar je leta 1970 nastala študija o namembnosti gradu Turjak[18]. Poudarjena je bila kulturno-turistična funkcija in večnamenska uporaba (mdr. naj bi bili v gradu točilnica, restavracija, vinska klet, NOB muzej, muzej kmečkih uporov, grajske ječe, rastlinjak, orožarna, knjižnica, čitalnica, apartmaji, grajski salon in plesna dvorana). Uspešen zagon kulturno-turistične funkcije po letu 1962 obnovljenega dela gradu je leta 1974 potrdil Ivan Komelj, ki poroča, da je grad deležen velikega obiska: »Na parkirnem prostoru pred zadružnim domom je stalo več kot 60 avtomobilov.«[19]

Konec 90-tih se je zavod ponovno intenzivno ukvarjal z usodo gradu Turjak, tudi v povezavi z razglasitvijo za spomenik državnega pomena leta 1999, in je v sklo-

14 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Dopis zavoda z dne 19.11.1958
15 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Dopis Turistične zveze Slovenije zavodu z dne 28.12.1958
16 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Dopis Sveta za socialno skrbstvo zavodu z dne 12.12.1958
17 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Dopis Sveta za zdravstvo zavodu z dne 6.12.1958
18 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Špelka Valentinčič Jurkovič: *Grad Turjak. Namembnost*, Zavod za spomeniško varstvo, Ljubljana 1970
19 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Ivan Komelj: Uradni zaznamek 1974

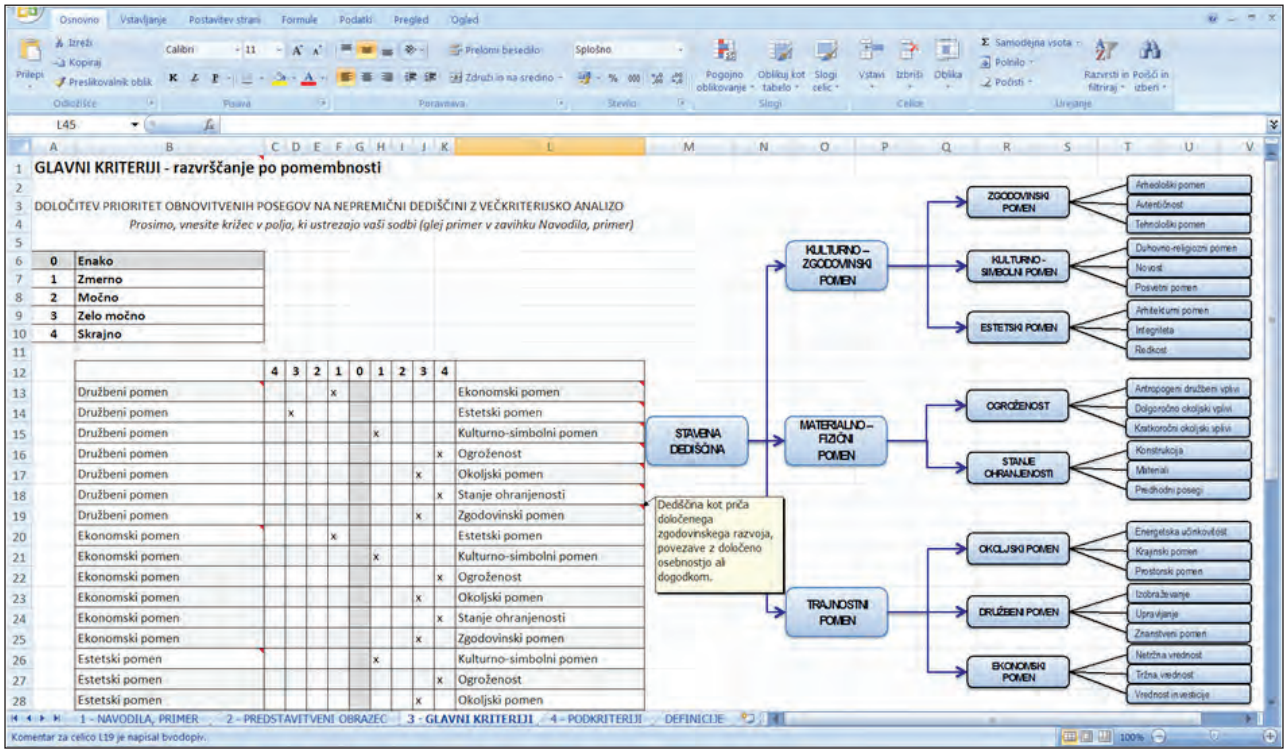

		4	3	2	1	0	1	2	3	4	
13	Družbeni pomen				x						Ekonomski pomen
14	Družbeni pomen			x							Estetski pomen
15	Družbeni pomen						x				Kulturno-simbolni pomen
16	Družbeni pomen									x	Ogroženost
17	Družbeni pomen								x		Okoljski pomen
18	Družbeni pomen									x	Stanje ohranjenosti
19	Družbeni pomen								x		Zgodovinski pomen
20	Ekonomski pomen				x						Estetski pomen
21	Ekonomski pomen						x				Kulturno-simbolni pomen
22	Ekonomski pomen									x	Ogroženost
23	Ekonomski pomen								x		Okoljski pomen
24	Ekonomski pomen									x	Stanje ohranjenosti
25	Ekonomski pomen								x		Zgodovinski pomen
26	Estetski pomen						x				Kulturno-simbolni pomen
27	Estetski pomen									x	Ogroženost
28	Estetski pomen								x		Okoljski pomen

Slika 8: Primer izpolnjenega vprašalnika v Excel formatu; tabela parnih primerjav z definicijami in kriterijsko drevo. Družbeni pomen, na primer, je bil ocenjen kot zmerno pomembnejši od ekonomskega pomena.
Figure 8: An example of the completed questionnaire in the Excel format; table of pair wise comparisons with definitions and criteria tree. Social significance, for example, was rated as moderately more important than economic significance.

pu priprave dokumentacije za obnovo spomenika, ki naj bi se začela leta 2001, izvedel vrsto študij. Vendar se je, med drugim, hkrati ponovno odprlo nerešeno vprašanje bodoče funkcionalne namembnosti gradu, zlasti dela, ki še ni bil obnovljen. »V kolikor gradu kmalu ne določimo funkcionalno namembnost in dejavnost ter te vizije ne spravimo v življenje, lahko grad ob sedanji dinamiki obnavljamo še desetletja dolgo«, je leta 1997 opozarjala odgovorna konservatorka Mojca Arh Kovač[20]. Leta 2001 je izdelala programska izhodišča, kjer je bila ponovno poudarjena večnamenskost prostorov gradu, zlasti pa je bila izpostavljena zasnova muzejskega prikaza vojaške zgodovine slovenskega prostora. Grad Turjak naj bi bil zaradi svoje vloge v času turških bojev, kmečkih uporov in druge svetovne vojne še posebej primerna lokacija za takšen muzej[21].

Del gradu danes še ni obnovljen. Del gradu pa, ki je bil v preteklih letih obnovljen, je odprt za javnost, hkrati pa na gradu občasno potekajo prireditve, zlasti v organizaciji lokalnih združenj. Pregled gradiva, povezanega z gradom Turjak kaže, da se poleg zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih pomenov gradu v zadnjem času vedno bolj izpostavlja tudi njegov družbeni pomen in da je treba opredelitev namembnosti iskati tudi oziroma predvsem v povezavi z lokalnimi organizacijami (Arh Kovač, 2001, 4). Slednje po eni strani pomeni priložnost za iskanje novih inovativnih vsebin, hkrati pa zaradi včasih konfliktnega soočenja sodobnih družbenih zahtev in spomeniško varstvenih pogojev, pomeni dodatni izziv za spomeniško službo.

Podrobnejši pregled ravnanja spomeniškovarstvene službe z gradom Turjak po letu 1945 kaže na izjemno zapletenost in raznovrstnost dejavnikov, ki vplivajo na odločanje, povezano z obnovo gradov. Gradovom, ki so leta 1848 z zemljiško odvezo izgubili posesti, ki so jim kot središču samozadostne gospodarske enote omogočale preživetje, je bilo treba najti novo uporabnost in namembnost. Kot nakazuje stanje ohranjenosti gradov v Sloveniji danes in tudi opis primera gradu Turjak, je prav opredelitev ustrezne funkcije, ki bi omogočala

20 Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Mojca Arh Kovač: *Zgodovinski oris gradu Turjak, Spomeniškovarstvena obnova gradu in smernice za ponovno oživitev celotnega kompleksa*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1997, 5
21 Arhiv INDOK, Mojca Arh Kovač: *Grad Turjak, Obnova spomenika v letu 2001*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 2001

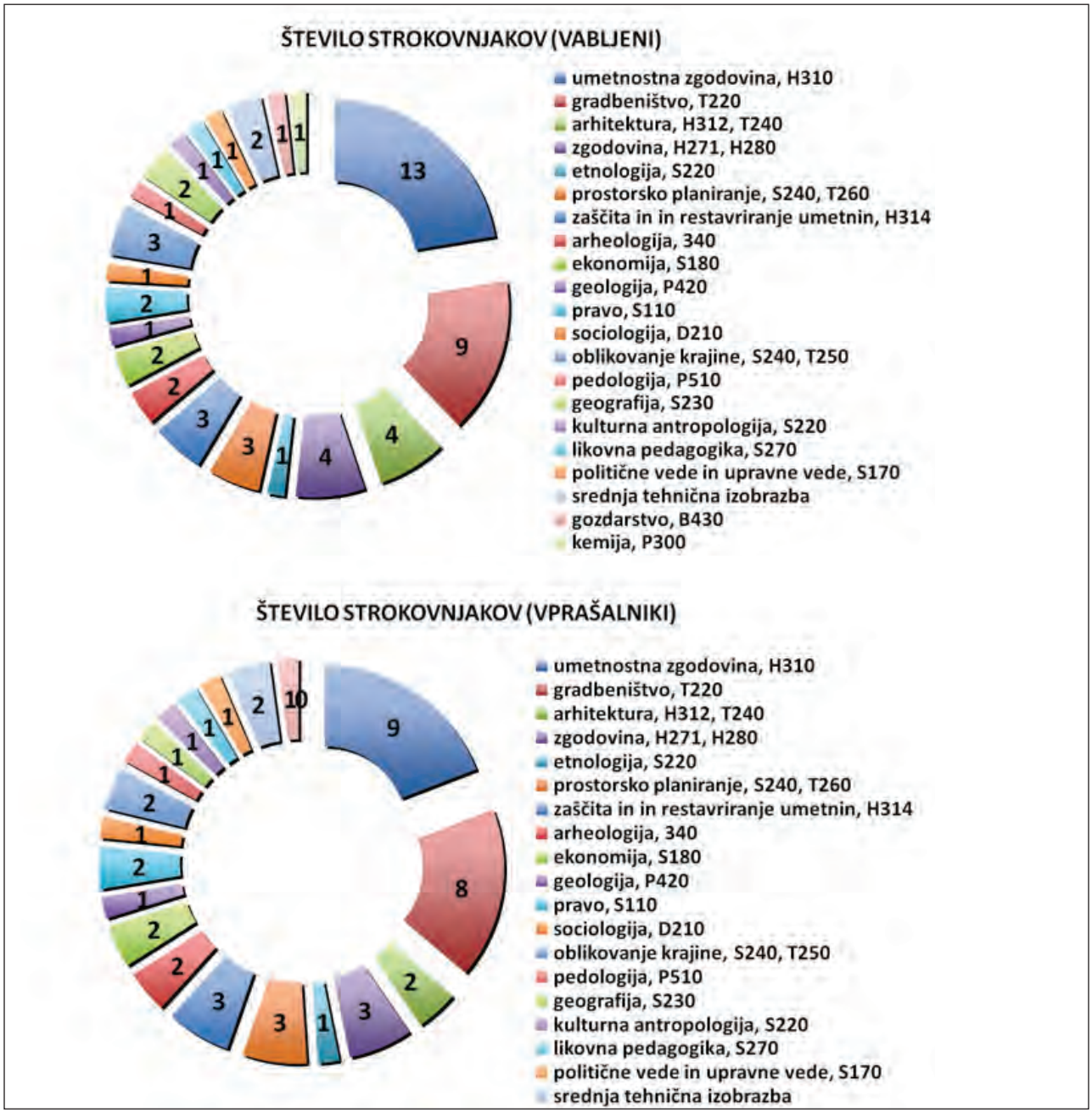

Slika 9: Grafični prikaz števila in ved vabljenih strokovnjakov (vabljeni) ter tistih, ki so se vabilu k raziskavi odzvali (vprašalniki).
Figure 9: Graphical representation of the number and discipline of the invited experts (invited), and those who have responded to the invitation to the survey (questionnaire).

dolgoročno stabilno financiranje že obnovljenih gradov, ključni izziv spomeniškega varstva na Slovenskem. Na pomanjkanje ustreznega načrtovanja vsebin v gradovih so sicer opozarjale številne študije že od 40-tih let 20. stoletja naprej (Komelj, 1948; Komelj, 1950, 1951-52; Štupar-Šumi, 1981; Stopar, 1983; Šumi, 1983; Preinfalk, 2012).

Ne le zgodovinski pomen, tudi stanje ohranjenost gradov (Sapač, 2015) in še vedno pereče vprašanje opredelitve njihove funkcije po obnovi utemeljuje gradove kot študijski primer preveritve uporabnosti večkriterijske metode. Ker združuje ta metoda vidike sodobne konservatorske teorije, kar vključuje tudi družbeni pomen, na primer, lahko uporaba metode pomeni korak naprej pri

Slika 10: Grafični prikaz števila strokovnjakov, ki so sodelovali v raziskavi po področju dela.
Figure 10: Graphical representation of the number of experts according to their field of work.

izjemno kompleksnem procesu odločanja o posegih v objekte kulturne dediščine, ki je neločljivo povezan s hkratno opredelitvijo namembnosti objekta po obnovi.

METODOLOGIJA RAZISKAVE

V raziskavi, ki je potekala od decembra 2012 do januarja 2014, smo kot metodo raziskovalnega dela uporabili strukturiran intervju z izbranimi strokovnjaki s področja stavbne dediščine. Spisek in struktura kriterijev, ki smo jih ponudili intervjuvancem, sta predstavljeni na Sliki 3. Strokovnjaki so kriterije lahko parno primerjali bodisi s programsko opremo *Expert Choice* (Expert Choice Inc., 2004), na obrazcu v formatu *Word Excel* ali na podlagi natisnjenega gradiva. Vsi intervjuji so bili opravljeni osebno, ker smo želeli pridobiti tudi mnenje in pripombe strokovnjakov o pristopu in metodi. Potek empirične raziskave je podrobno predstavljen v prispevku *Renovation priority ranking by multi-criteria assessment of architectural heritage: the case of castles* (Vodopivec et al., 2014), kjer je predstavljen tudi računski model in obdelano vprašanje konsistence sodb posameznih strokovnjakov.

Osnova vrednotenja je bilo kriterijsko drevo, kjer so bili kriteriji navedeni v naključnem vrstnem redu, pomen vsakega kriterija in podkriterija pa je bil opredeljen na gradivu, ki so ga strokovnjaki prejeli ob intervjuju. Parne primerjave vsakega kriterija z vsakim in nato še vsakega podkriterija z vsakim znotraj glavnih kriterijev so temeljile na petstopenjski lestvici: 0 – enako, 1 – zmerno, 2 – močno, 3 – zelo močno, 4 – skrajno (Slika 8). Križec na strani kriterija (levo ali desno od 0) pomeni, da strokovnjak ta kriterij ocenjuje za pomembnejšega od njegovega para, številka nad križcem pa pomeni stopnjo pomembnosti glede na lestvico. Če je strokovnjak, na primer, pri paru ekonomski in zgodovinski pomen označil križec pod številko 3 na strani zgodovinskega pomena, velja, da ocenjuje zgodovinski pomen kot zelo močno pomembnejši od ekonomskega pomena. Križec na sredini pomeni, da strokovnjak oba kriterija v paru ocenjuje kot enako pomembna. V sklepnem delu intervjuja so strokovnjaki podali tudi svoje pripombe in komentarje k predlaganemu modelu.

OBLIKOVANJE VZORCA ANKETIRANCEV

Vzorec izbranih strokovnjakov glede na njihove kompetence smo oblikovali na podlagi izbranih kriterijev (Slika 9). Vsakemu glavnemu kriteriju smo določili vsaj eno in največ dve nosilni vedi, nato pa so bili določeni strokovnjaki za vsako vedo, pri čemer je bilo merilo vsaj pet let delovnih izkušenj na področju ohranjanja kulturne dediščine. Pred intervjujem je vsak strokovnjak izpolnil enotni predstavitveni obrazec, na katerem je med drugim opredelil vedo, institucijo in področje dela, kar predstavlja podlago za predstavitev vzorca v nadaljevanju.

K sodelovanju smo povabili 58 izbranih strokovnjakov 21 ved, (Slika 9), ki so bile določene na podlagi enotne evropske raziskovalne klasifikacije (CERIF, 1991), Zakona o strokovnih in znanstvenih nazivih (ZSZN-1) in Uredbe o samozaposlenih v kulturi (Uredba, 2010). Od vabljenih strokovnjakov jih je 47 izpolnilo vprašalnik (v preglednici navedeni pod »vprašalnik«), šest jih je sodelovalo na način pogovora in pisnih pripomb, pet pa se jih vabilu ni odzvalo. V nadaljevanju predstavljamo rezultate tistih strokovnjakov, ki so izpolnili vprašalnik. Od teh je 28 strokovnjakov s področij družboslovja in humanistike in 19 s področij naravoslovja in tehnike[22]. Med njimi je 15 takšnih, ki so kot svoje temeljno področje dela opredelili tudi konservatorstvo oziroma restavratorstvo, kar pomeni neposredno delo z obravnavanimi objekti.

Vzorec tako zajema deset delovnih področij, povezanih z ohranjanjem kulturne dediščine s po več strokovnjaki (Slika 10). Devet strokovnjakov pa je pod rubriko »ostalo« opredelilo dodatna področja dela, in sicer po eden popularizacijo in promocijo dediščine, oživljanje dediščine, muzejsko pedagogiko, upravljanje neprofitnih organizacij, varstvo okolja, pravno varstvo dediščine, upravljanje z evropskimi sredstvi, upravljanje projektov in kohezijsko politiko.

Vzorec je zajel 30 institucij, od tega tri privatne, en intervjuvanec je samostojni podjetnik, ostali pa prihajajo iz javnih ustanov. Pravnoorganizacijska oblika institucij je bila določena na podlagi akta o ustanovitvi oziroma Zakona o gospodarskih družbah (ZGD-1) in Zakona o zavodih (ZZ).

PREDSTAVITEV REZULTATOV

Po opredelitvi medsebojne pomembnosti kriterijev in podkriterijev z metodo AHP s strani posameznih an-

22 Prostorsko planiranje se po CERIF klasifikacije uvršča med družboslovne in tehnične vede. Zaradi študija prostorskega planiranja, ki je pri nas umeščen na UL FGG, smo to vedno uvrstili med naravoslovno-tehnične vede.

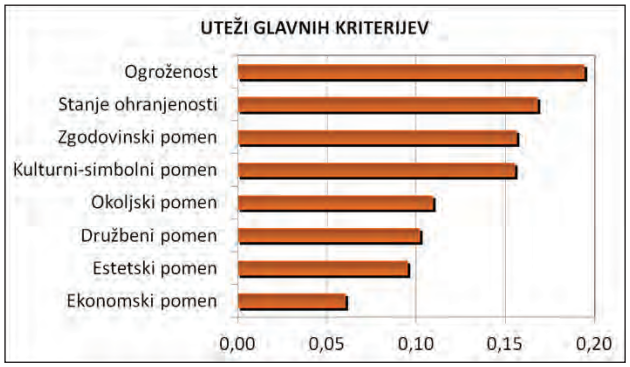

Slika 11: Grafični prikaz relativne pomembnosti oz. uteži glavnih kriterijev, določene na podlagi metode AHP in izračunane s programsko opremo Expert Choice.
Figure 11: Graphical representation of the relative importance or. weights of the main criteria determined by the AHP method and calculated using the software Expert Choice.

ketirancev so bile izračunane uteži in s tem določena relativna pomembnost ter vrstni red pomembnosti kriterijev in podkriterijev (Sliki 11 in 12). Računski model za izračun uteži je predstavljen v članku Vodopivec et al. (2014).

Dobljene relativne pomembnosti kriterijev oz. uteži s strani sodelujočih strokovnjakov smo agregirali v skupno oceno relativne pomembnosti posameznih kriterijev (Slika 11). Rezultati kažejo, da imata kriterija ogroženosti ter stanja ohranjenosti skupno relativno pomembnost kriterijev skoraj 40%, kar pomeni, da bistveno vplivata na skupno oceno obravnavanega primera stavbne dediščine.

Pregled dobljenih pomembnosti posameznih podkriterijev (znotraj enega kriterija, Slika 12) kaže, da so podkriteriji vrednoteni precej enakovredno. Rezultati kažejo, da izkazuje največjo pomembnost avtentičnost kot podkriterij zgodovinskega pomena, sledi ji konstrukcijska varnost. Najmanjšo relativno pomembnost izkazuje tržna vrednost.

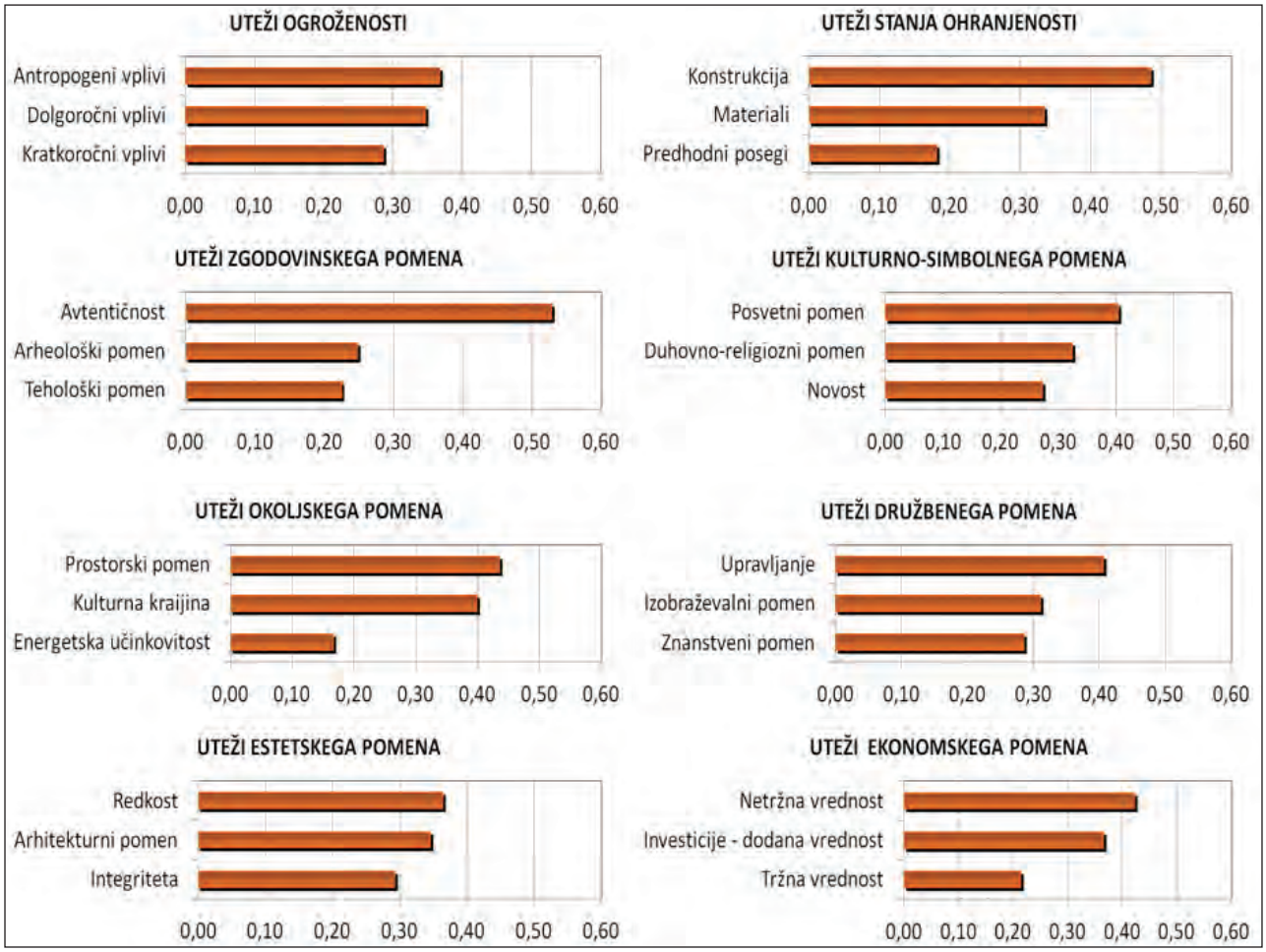

Slika 12: Grafični prikaz relativne pomembnosti oz. uteži podkriterijev, določene na podlagi metode AHP in izračunane s programsko opremo Expert Choice.
Figure 12: Graphical representation of the relative importance or. weights of the subcriteria determined by the AHP method and calculated using the software Expert Choice.

INTERPRETACIJA REZULTATOV IN RAZPRAVA

Vrstni red kriterijev prvega nivoja (Slika 11) dokazuje prevlado dveh materialnih kriterijev ogroženost in stanje ohranjenosti. To in pa uvrstitev estetskega pomena na predzadnje mesto kljub prevladujočemu številu umetnostnih zgodovinarjev v vzorcu (13 od 58), dovoljuje sklep, da področje dela (konservatorstvo) prevladujoče vpliva na sodbe strokovnjakov. Prevlada obeh materialnih kriterijev in uvrstitev t.i. trajnostnih kriterijev (okoljski, družbeni in ekonomski) na dno vrstnega reda vodi k zaključku, da je sodobna konservatorska teorija celostnega ohranjanja v slovenskem prostoru sprejeta na deklarativni ravni, v praksi pa še vedno prevladuje odločanje na podlagi trenutnega materialnega stanja objekta. To lahko pomaga razumeti dejstvo, da določeni obnovljeni gradovi zaradi neuspešno načrtovane namembnosti in uporabnosti samevajo. Domnevamo, da bi višje vrednotenje družbenega in ekonomskega pomena odslikavalo večjo težo teh dveh vidikov pri odločanju o obnovah, kar bi pomenilo tudi več poglobljenih študij pomena in vloge gradu v določenem času in prostoru. Komentar nekaterih anketiranih strokovnjakov na prevlado materialnih kriterijev je bil, da je nujno ohraniti materialno substanco, ker sicer kmalu ne bi imeli več česa ohranjati. »Kaj« ohranjamo je torej pomembneje od »zakaj« ohranjamo. Stanje ohranjenosti gradov morda ne govoru v prid temu pristopu. Vsekakor je raziskavo potrebno nadaljevati z razširitvijo vzorca tudi v evropski prostor in s primerjavo rezultatov. Šele nato bo mogoče dokončno potrditi tezo, da vrstni red kriterijev do določene mere pojasnjuje tudi stanje in odnos do dediščine v nekem prostoru.

Spremljajoči poglobljeni intervjuji z izbranimi strokovnjaki so potrdili nujnost raziskovanja problema določitev prioritet obnov v pogojih omejenih sredstev. Največ njihovih komentarjev se je nanašalo na strukturo kriterijskega drevesa in opredelitev posameznih kriterijev (zlasti na vsebinsko prekrivanje kriterijev in na določene definicije), kar je predstavljalo tudi največji raziskovalni izziv. Razloge gre iskati v že omenjenih različnih razumevanjih vrednotenja, kot tudi v tem, da se prav na področju dediščine prepletajo epistemološko zelo različne vede. Posledično je tudi vzorec strokovnjakov pokrival različna področja od ekonomije, na primer, do gozdarstva in etnologije, kar se je kazalo v različnih razumevanjih posameznih kriterijev. Strokovnjaki so tudi opozorili, da brez vsakokratne kritične presoje kriterijskega drevesa ne gre posploševati na druge zvrsti nepremične dediščine, četudi metoda ta potencial ima. Čeprav je metoda razvita za zvrst stavbne dediščine, so strokovnjaki lažje določali pomembnost kriterijev, če so si predstavljali konkreten objekt (grad). To je potrdilo predpostavko, da morajo biti kriteriji, in še posebej podkriteriji, kritično premišljeni in opredeljeni za vsako zvrst dediščine posebej. Komentarji anketirancev potrjujejo tudi, da je pri razvoju metode potrebna previdnost in nenehno zavedanje o kompleksnosti področja. Enoznačnega stališča o tem, ali je mogoče razviti splošen model ali je bolje izhajati iz vsakega posameznega primera, iz komentarjev ni mogoče razbrati. Vsekakor pa velja, da mora biti iskanje ustreznega pristopa usmerjeno v iskanje skupnega imenovalca, ki omogoča upoštevanje posameznih specifik kot tudi umeščenost v širši kontekst časa in prostora. Sklenemo lahko, da je delo pri opredelitvi elementov metode za večkriterijsko oceno stavbne dediščine potrebno nadaljevati, kar kažejo tudi izkušnje z uveljavljenimi pristopi v evropskem prostoru (Žarnić et al., 2012)

SMERNICE ZA NADALJNJE DELO

Kriterijsko drevo, ki je bilo v predstavljeni raziskavi razvito na osnovi kritične analize literature s področja konservatorstva, primerjalne analize mednarodnega in slovenskega prostora in dosedanjega znanstvenega dela na razvoju večkriterijskih metod odločanja, je predlog oziroma prvi korak, na podlagi katerega je bil na primeru grajske dediščine z metodo strukturiranega intervjuja in z metodo AHP preverjen odziv strokovnjakov. V naslednjih korakih raziskave je tako v skladu s predlogi anketirancev predvidena ponovna kritična analiza predlaganega kriterijskega drevesa, nato pa bo vzorec strokovnjakov razširjen tudi v mednarodni prostor. V sklepnem koraku bo uporabnost modela preverjena na izbranih primerih grajske dediščine v Sloveniji, s čimer bo predlagani model tudi dokončno potrjen.

V bodočem razvoju metode bo potrebno kvantificirati posamezne pomene, ker je izredno zahtevno multidisciplinarno delo, vendar hkrati tudi zelo zanimiv izziv.

SKLEP

V prispevku kot rezultat interdisciplinarnega raziskovalnega dela utemeljujemo in predstavljamo predlog metode za večkriterijsko oceno stavbne dediščine. Metoda združuje materialne in nematerialne vidike ohranjanja kulturne dediščine in zajema dva nivoja elementov: univerzalne (glavni kriteriji) in specifične (podkriteriji). Zaradi dvonivojske strukture je metoda potencialno uporabna tudi za druge zvrsti dediščine in za druga okolja. Pri tem je treba vsakič vsebinsko premisliti strukturo kriterijev in se zavedati omejitev metode, predvsem poenostavljanja vidikov posameznih ved.

Rezultati empiričnega raziskovalnega dela, ki ga prispevek prikazuje, so potrdili uporabnost metode AHP pri določitvi vrstnega reda kriterijev glede na pomembnost in pokazali na nujnost natančne in jasne vnaprejšnje opredelitve kriterijev in podkriterijev. Rezultati intervjujev z izbranimi strokovnjaki terjajo nadaljnje raziskovalno delo na razvoju metode, obenem pa potrjujejo potrebo po takšni metodi v slovenskem prostoru, nakazujejo možnost učinkovite uporabe večkriterijske metode v praksi

in potrjujejo nujnost preveritve in ovrednotenja metode na izbranih primerih grajske dediščine. Metoda, predstavljena v prispevku, temelji na kvantitativnem orodju, katerega rezultate je treba pred končno izbiro predlagane alternative celovito ter kritično ovrednotiti. Hkrati je treba rezultate te metode interpretirati skupaj s poglobljenimi multidisciplinarnimi študijami vsakega posameznega objekta v njegovem specifičnem kontekstu.

Izvedena raziskava potrjuje, da je večkriterijska metoda za oceno stavbne dediščine lahko pomembna znanstveno utemeljena opora odločevavcem pri določanju prioritet obnovitvenih posegov na tej vrsti objektov.

ZAHVALA

Avtorji prispevka se zahvaljujemo vsem strokovnjakom, ki so sodelovali v raziskavi in s svojimi komentarji pomembno prispevali k nadaljnjemu razvoju večkriterijske metode ocene stavbne dediščine. Raziskovalno delo je potekalo v okviru evropskega projekta 7. Okvirnega programa EU-CHIC; European Cultural Heritage Identity Card (www.eu-chic.eu), del raziskovalnega dela pa je bil financiran s strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport, v okviru Inovativne sheme za sofinanciranje doktorskega študija.

INTERDISCIPLINARY DETERMINATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE RESTORATION PRIORITIES ON THE CASE OF CASTLES

Barbara VODOPIVEC, Jana ŠELIH & Roko ŽARNIĆ
University of Ljubljana, Faculty of Civil and Geodetic Engineering, Jamova 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: barbara.vodopivec@fgg.uni-lj.si

SUMMARY

Architectural heritage is an important element of build environment, identity and sustainable development. The paper presents results of a research study that is based on the thesis that multi criteria decision making can be scientifically justified support for the determination of architectural heritage restoration priorities, especially when the number of objects requiring renovation exceeds the available funding. Interdisciplinary research work, where overlapping methods of historiography (critical analysis of sources), sociology (structured interviews) and civil engineering (multi criteria decision making methods, AHP method) led to the development of the specific multi criteria decision making method, defined for architectural heritage in Slovenian and Central European area, is presented. Application of the method is verified on the case of medieval castles, whilst the complexity of decision making procedures is illustrated by the case of Turjak Castle. The conducted empirical research has confirmed the applicability of the proposed method for the determination of architectural heritage restoration priorities and at the same time indicated guidelines for the future research in the field of multi-criteria decision making methods development.

Key words: cultural heritage preservation, architectural heritage, conservation, value assessment, multicriteria decision making methods, AHP method, castles

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv INDOK – Arhiv spisov Informacijsko dokumentacijskega centra Ministrstva Republike Slovenije za kulturo, Ljubljana (Arhiv INDOK), **fond Pišece - grad**.

Arhiv INDOK – Arhiv spisov Informacijsko dokumentacijskega centra Ministrstva Republike Slovenije za kulturo, Ljubljana (Arhiv INDOK), **fond Turjak - grad**.

Zakonodajni viri

CERIF, 1991: Common European Research Classification Scheme, annex to CERIF: Common European Research project Information Format: Uradni list EU, št. 189/1991.

Odlok, 1999: Odlok o razglasitvi območja gradu Turjak za kulturni spomenik državnega pomena Uradni list RS, št. 81/99, 55/02 in 16/08 - ZVKD-1.

Odlok, 1945: Odlok Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov Slovenski poročevalec, št. 3/1945.

Pravilnik, 1991: Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Uradni list RS, št. 27/91-I.

Pravilnik, 2009a: Pravilnik o konservatorskem načrtu Uradni list RS, št. 66/2009.

Pravilnik, 2009b: Pravilnik o registru kulturne dediščine Uradni list RS, št. 66/2009.

Pravilnik, 2010: Pravilnik o konservatorskem načrtu za prenovo Uradni list RS, št. 76/2010.

ReNPK14–17: Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014-2017 Uradni list RS, št. 99/2013.

Sklepi Sveta Evropske unije (2014). Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe: Uradni list EU, št. 183/2014.

Uredba, 2010: Uredba o samozaposlenih v kulturi Uradni list RS, št. 45/10, 43/11, 64/12 in 28/14.

URS: Ustava Republike Slovenije Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 - UZS68, 66/00 - UZ80, 24/03 - UZ3a, 47, 68, 69/04 - UZ14, 69/04 - UZ43, 69/04 - UZ50, 68/06 - UZ121,140,143, 47/13 - UZ148, 47/13 - UZ90,97 in 9.

ZGD-1: Zakon o gospodarskih družbah Uradni list RS, št. 65/09 - uradno prečiščeno besedilo, 33/11, 91/11, 32/12, 57/12, 44/13 - odl. US in 82/13.

ZJN-2: Zakon o javnem naročanju Uradni list RS, št. 12/13 - uradno prečiščeno besedilo in 19/14.

ZLKSDL: Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini Uradni list RS 89/1999, 107/1999, 63/2007.

MOKVKDD: Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 5/08.

ZSZN-1: Zakon o strokovnih in znanstvenih naslovih Uradni list RS, št. 61/06 in 87/11 – ZVPI.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12 in 111/13.

ZZ: Zakon o zavodih. Uradni list RS, št. 12/91, 8/96, 36/00 - ZPDZC in 127/06 – ZJZP.

Periodične publikacije

Varstvo spomenikov. Ljubljana, Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS, 1948 -.

Literatura

Appelbaum, B. (2007): Conservation Treatment Methodology. Amsterdam, Elsevier.

Atenska listina (1936): The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Sprejeta na First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments v Atenah.

Baš, F. (1955): Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. Varstvo spomenikov, 5, 25, 13–37.

Bosiljkov, V., Uranjek, M., Zarnic, R. & V. Bokan-Bosiljkov (2010): An integrated diagnostic approach for the assessment of historic masonry structures. Journal of Cultural Heritage, 3, 239 – 249.

Chapuis, M., Lydon, A. & A. Brandt-Grau (2009a): Preserving our Heritage, Improving our environment. Volume I: 20 years of EU research into cultural heritage. Luxembourg. European Commission, Directorate-General for Research, Directorate Environment, unit Environment Technologies and Pollution Prevention.

Chapuis, M., Lydon, A. & A. Brandt-Grau (2009b): Preserving our Heritage, Improving our environment. Volume II: Cultural heritage research: FP5, FP6 and related projects. Luxembourg. European Commission, Directorate-General for Research, Directorate Environment, unit Environment Technologies and Pollution Prevention.

Ciegis, R., Ramanauskiene, J. & G. Startiene (2009): Theoretical Reasoning of the Use of Indicators and Indices for Sustainable Development Assessment. Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 3, 33–40.

Črepinšek, M. (1993): Prenova stavbne dediščine v Sloveniji = The renovation of the Slovene architectural heritage. Ljubljana. Info press.

Delak-Koželj, Z. (2009): Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Della Torre, S. (2012): Renovation and post-intervention management. Annales, Series Historia et Sociologia, 22, 2, 533–538.

Drury, P., McPherson, A. (2008): Conservation Principles. Policies and Guidance for Sustainable Management of the Historic Environment. London. English Heritage.

Expert Choice Inc. (2004): Quick Start Guide and Tutorials 2000-2004. Arlington, Expert Choice Inc.

Feilden, B. M. (2003): Conservation of Historic Buildings, Amsterdam, Architectural Press.

Fister, P. (1975): O dokumentiranju – uvedba eno-

tnega sistema topografiranja arhitekture. Varstvo spomenikov, 20, 159–194.

Fister, P. (1979): Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Ljubljana, Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.

Grobovšek, J. (ur.) (2003): Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. Ljubljana, ICOMOS/SI.

Hazler, V. (1999): Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana, Rokus.

Hudales, J., Visočnik, N. (ur.) (2005a): Dediščina v očeh znanosti. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Hudales, J., Visočnik, N. (ur.) (2005b): Dediščina v rokah stroke. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Ishizaka, A., Labib, A. (2009): Analytic Hierarchy Process and Expert Choice: Benefits and Limitations. OR Insight, 22, 201–220.

Jezernik, B. (ur.) (2010): Kulturna dediščina in identiteta. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Jokilehto, J. (2005): A History of Architectural Conservation. Oxford, Elsevier.

Južnič, S. (1993): Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Komelj, D. (1950): Dolenjski gradovi in spomeniško varstvo. Varstvo spomenikov, 3, 39–47.

Komelj, D. (1951-52): Vprašanje naših gradov. Varstvo spomenikov, 4, 44–49.

Komelj, I. (1948): Ob raziskovanju dolenjskih gradov. Varstvo spomenikov, 1, 19–21.

Komelj, I. (1976): Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. Varstvo spomenikov, 20, 5–53.

Kos, D. (2005): Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Kosi, M. (1998): Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Kosi, M. (2009): Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o negrarnih naslebinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

Mason, R. (2010): Assessing Values in Conservation Planning. Methodological issues and choices. V: Fairclough, G. (ur.): The Heritage Reader. London, New York, Routledge, 99–124.

Mebratu, D. (1998): Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review. Environmental Impact Assessment Review 18, 493–520.

Mihalič, T. et al. (2000): Modeli financiranja, ekonomike varstva in upravljanja s kulturno dediščino. Slovenski gradovi – financiranje, ekonomika, upravljanje. Ljubljana, Raziskovalni center Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Ministrstvo za kulturo (2011): Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo. Analiza stanja na področju kulture s predlogi ciljev za Nacionalni program za kulturo 2012-2015. Ljubljana, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo. Dostopno na: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/storitve/raziskave_in_analize/analiza_stanja_na_podrocju_kulture/ (27.5.2014)

Ministrstvo za kulturo (2014): Eden drugm'u ogenj dajmo. Kultura v številkah 2010-2012. Ljubljana, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo. Dostopno na: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Novice/2014/KULTURA_V_STEVILKAH_2010-2012-SLO.pdf (27.11.2014)

Murovec, B. (ur.) (2004): Slovenska umetnostna zgodovina. Tradicija, problemi, perspektive. Ljubljana, ZRC SAZU.

Net-Heritage (2010): Deliverable 5.2. A network of training institutions, collaborating on the basis of the model programme; working actively to promote inter-institutional sharing of knowledge and experience, and encouraging researchers and professionals from participating states to take advantage of high-level opportunities for research and training outside their own countries. Dostopno na: http://www.netheritage.eu/download/WP5_deliverables/deliverable%205.2.pdf. (26.5.2014).

Pagon, N., Čepič, M. (ur.) (2003): Nacionalna identiteta in kultura. Ljubljana, ICK, Fakulteta za družbene vede, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Peskar, R. (2008): 60 let Varstva spomenikov. Varstvo spomenikov 44, 7–16.

Pirkovič, J. (1993): Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji. Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Praprotnik, T. (1999): Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Ljubljana, ISH.

Preinfalk, M. (ur.)(2012): Iz zgodovine slovenskih gradov. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 60, 3, 369–832.

Prelovšek, D. (2013): Slovenski gradovi. Umetnostna kronika, 38, 46–50.

Price, N. S., Kirby Talley, M. J. & V. A. Melucco (1996): Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.

Računsko sodišče Republike Slovenije (2009): Revizijsko poročilo. Obnova gradov z evropskimi sredstvi. Ljubljana, Računsko sodišče Republike Slovenije.

Računsko sodišče Republike Slovenije (2010): Porevizijsko poročilo. Popravljalni ukrepi Ministrstva za kulturo pri obnovi gradov. Ljubljana, Računsko sodišče Republike Slovenije.

Režek, M. (2014): Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke »kontaminacije« zgodovinopisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966). Acta Histriae,

22, 4, 971–992.

Riegl, A. (1903): The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development. V: Price, N. S., Kirby Talley, M. J., Melucco, V. A. (ur.): Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage. Los Angeles, The Getty Conservation Institute, 69–83.

Saaty, T. L. (1977): A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures, Journal of Mathematical Psychology. 15, 3, 234–281.

Sapač, I. (2011): Grajske stavbe v zahodni Sloveniji – V: Kras in Primorje. Ljubljana, Viharnik.

Sapač, I. (2012): Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temljne definicije Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 60, 391–412.

Sapač, I. (2015): Apel Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Umetnostna kronika, 46, 40–45.

Skoglund, P., Svensson, E. (2010): Discourses of Nature Conservation and Heritage Management in the past, present and future: discussing Heritage and Sustainable Development from Swedish Experiences. European Journal od Archaeology, 13, 368–385.

Srakar, A. (2010): Ekonomsko vrednotenje umetniških dogodkov: umetnost med trgom in državo, Ljubljana**,** Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Srdić, A., Šelih, J. (2011): Integrated Quality and Sustainability Assessment in Construction: A Conceptual Model. Technological and Economic Development of Economy, 17, 4, 611–626.

Stenseke, M. (2009): Local participation in cultural landscape maintenance: Lessons from Sweden. Land Use Policy, 26, 214–223.

Stopar, I. (1977): Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana, Slovenska Matica.

Stopar, I. (1983): Spomeniška problematika slovenskih gradov. Varstvo spomenikov 25, 33–39.

Stopar, I. (1986): Gradovi na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Šijanec Zavrl, M., Žarnic, R. & J. Šelih (2009): Multicriterial Sustainability Assessment of Residential Buildings. Technol. Econ. Dev. Econ. 15, 612–630.

Štih, P. (2000): Strukture Slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku. V: Bratož, R. (ur.): Razprave Narodnega muzeja Slovenije: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 355–386.

Štih, P., Simoniti, V. (2009): Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Štupar-Šumi, N. (1981): Metoda konserviranja gradov in dvorcev. Varstvo spomenikov 22, 55–67.

Šumi, N. (1983): Mesto gradov in dvorcev v zgodovinskih znanostih in naši družbeni zavesti. Varstvo spomenikov, 25, 9–13.

Viñas Muñoz, S. (2011): Contemporary Theory of Conservation. London, New York.Routledge.

Vitruvius, P., Hicky Morgan, M. & W. Langford (1960): The Ten Books on Architecture. New York, Dover Publications.

Vodopivec, B. (2012): Opredelitev kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode za oceno prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov v Sloveniji. Študija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Vodopivec, B., Žarnić, R., Tamošaitienė, J., Lazauskas, M. & J. Šelih (2014): Renovation priority ranking by multi-criteria assessment of architectural heritage: the case of castles. International Journal of Strategic Property Management, 18, 1, 88–100.

Vodopivec, P. (2007): Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Žarnić, R., Rajčić, V. & B. Vodopivec (2012): Heritage Protection. From Documentation to Interventions. Proceedings of the EU-CHIC International Conference on Cultural Heritage Preservation, 29 May - 1 June 2012. Split, Univerza v Ljubljani, Univerza v Zagrebu.